

Масові репресії. Сталінська Конституція

1. Які зміни відбувалися в соціальному житті населення УСРР у період непу?
2. Які риси характеризували політичне життя радянської України в 1920-ті рр.?
3. Що таке політичні репресії? Наведіть приклади їх здійснення радянською владою.

1. Зміни в соціальному складі населення.

Соціально-економічні та політичні перетворення, які здійснювала радянська влада в 1929—1939 рр., суттєво вплинули на склад населення України. Унаслідок розгортання індустріалізації значно збільшилася кількість промислових робітників — із 1770 тис. у 1926 р. до 4,575 млн осіб у 1939 р. Це становило майже третину у складі населення республіки. Дещо більше половини від загальної кількості робітництва становило українське населення. Змінився також професійний склад робітничого класу. Якщо раніше його більшість становили шахтарі, то в результаті індустріалізації найчисленнішою групою стали робітники підприємств машинобудівної промисловості.

Розгортання індустріалізації сприяло стрімкому зростанню кількості населення міст і містечок України. Кількість міських жителів протягом 1926—1939 рр. збільшилася вдвічі й досягла третини населення. Наслідком цього стало загострення питання про забезпечення житлом.

У складі робітничого класу зросла кількість жінок. На середину 1930-х рр. вона становила 30 % від його загальної кількості. Для радянської влади декларована рівноправність жінок дозволяла залучити додатковий ресурс робочої сили для реалізації завдань індустріалізації. Для самих жінок ця праця була необхідністю, оскільки рівень заробітної платні пересічного чоловіка-робітника не дозволяв йому самому утримувати сім'ю.

Основним джерелом поповнення робітників у період реалізації першого п'ятирічного плану стало селянство. Знелюднення українського села внаслідок голоду 1932—1933 рр. спричинило запровадження владою системи внутрішніх паспортів із фіксацією місця проживання для міських жителів. Це значно обмежило можливості селян перебиратися до міст, рятуючись від колективізації та репресій. У роки другої п'ятирічки робітничий клас поповнювався переважно вихідцями з міського населення.

Задоволення потреб управління радянською державою потребувало значного чиновницько-бюрократичного апарату. Через це кількість службовців у тогочасній Україні стрімко зростала. Так, у 1928 р. їх налічувалося 549 тис., а в 1940 р. стало близько 2 млн осіб.

2. Формування партійно-бюрократичної номенклатури.

Особливістю соціальної структури населення радянської України стало формування нової керівної верстви — партійно-бюрократичної номенклатури. До неї належали так звані «відповідальні працівники» різних рівнів, основним завданням яких було здійснення керівництва певною сферою суспільного життя, народного господарства тощо відповідно до компартійних настанов.

Термін «номенклатура» в радянській дійсності був списком найважливіших посад, кандидатури на які попередньо розглядали й затверджували партійні комітети. Звільнення з посади також відбувалося за згодою партійного комітету. Одночасно термін «номенклатура» поширювався на людей, які обіймали відповідні посади й завдяки цьому перетворювалися на особливу соціальну групу зі своїми інтересами, способом життя, ідеологією тощо. Належність до номенклатури надавала людині, за умови лояльності до режиму, привілеї порівняно з іншими громадянами.

У 1929—1939 рр. життєвий рівень населення республіки під впливом розгортання індустріалізації й колективізації загалом знизився.

3. Завершення формування тоталітарного режиму.

1929 рік, за висловом Й. Сталіна, став «роком великого перелому». Саме в цей рік у СРСР остаточно склався тоталітарний режим з усіма притаманними йому ознаками.

Державну владу в СРСР фактично здійснювала Комуністична партія (ВКП(б)), в Україні — КП(б)У. Партійні органи повністю контролювали призначення й усунення посадових осіб. Усі відповідальні посади могли обіймати лише члени партії, а кандидатів у депутати Рад могли висувати лише партійні структури. Жоден закон не міг бути схвалений без санкції

Номенклатура — панівна верства радянського суспільства, у складі якої були працівники партійно-державного апарату різних рівнів, яких призначали на посади вищі органи.

Культ особи — звеличення ролі однієї людини, приписування їй за життя визначального впливу на хід історичного розвитку.

Політбюро ЦК ВКП(б). Політбюро вирішувало всі питання внутрішньої і зовнішньої політики. Рядові члени партії були остаточно усунуті від прийняття рішень і не могли впливати на зміну вищого керівництва.

Для контролю над суспільством на початку 1930-х рр. остаточно сформувалася система масових організацій. Письменники, художники були об'єднані у творчі спілки, які здійснювали ідеологічний контроль над їхньою творчістю. Решту населення працездатного віку було об'єднано у профспілки, які перебували під партійним контролем і реальний захист прав робітників здійснювати не могли.

Молодь із 14 років була об'єднана в єдину організацію — Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді (ВЛКСМ), який вважався резервом і помічником партії. Молодші школярі вступали спочатку до жовтенят, а згодом до піонерської організації. Масові організації були створені для жінок, раціоналізаторів, фізкультурників, виборців тощо.

Уся ця система мала єдину офіційну державну ідеологію — марксизм-ленізм. Інші ідеології не допускалися й заборонялися. Із бібліотек були вилучені твори противників та опонентів більшовиків. Для пропаганди марксизму-ленізму було перебудовано всю систему освіти, засоби масової інформації.

21 грудня 1929 р. Й. Сталіну виповнилося 50 років. До цього часу не було введено святкувати ювілеї державних і партійних керівників, за винятком В. Леніна. Проте в цей день газета «Правда» була повністю присвячена Й. Сталіну — статті, привітання, листи тощо. Цей почин підхопили інші засоби масової інформації. У СРСР почав формуватися культ особи Й. Сталіна.

Радянський плакат. 1933 р.

4. Масові репресії.

За тоталітарного режиму важливим елементом контролю над суспільством є страх. Його досягали поширенням масового терору проти явних і уявних противників сталінського режиму. Крім того, за допомогою «великого терору» Й. Сталін намагався ліквідувати соціальну напруженість у країні. Засоби залякування мали віднадити людей думати й висловлювати сумніви.

Масові репресії в Україні почалися раніше, ніж в інших радянських республіках. Першого удару було завдано по старій інтелігенції.

Родина Крушельницьких, початок 1930-х рр. Шестеро з десятих зображених на фотографії людей були репресовані та страчені в 1934—1937 рр.

Хоча насправді опозиція сталінському режиму внаслідок тотального контролю була незначною, розпочалися судові процеси з викриттям неіснуючих таємних організацій. Потрібно було довести наявність у СРСР ворогів, які загрожують суспільному й державному ладу. Перший такий процес відбувся в 1924 р. (процес «Центру дій»), його жертвою стала українська інтелігенція.

На початку 1929 р. прокотилася нова хвиля арештів проти діячів української науки, культури й автокефальної церкви — цвіту української національної інтелігенції, яка активно долучилася до процесу українізації. Через рік у Харкові над ними відбувся судовий процес. До різних термінів ув'язнення було засуджено 45 осіб, серед них два академіки (С. Єфремов, М. Слабченко), 11 професорів, два письменники, науковці, викладачі вузів, студенти. їм приписували створення контрреволюційної організації під назвою «Спілка визволення України», яка шляхом збройного повстання начебто збиралася повалити радянську владу в Україні.

Наступ проти української національної інтелігенції продовжувався розгромом наукових шкіл. «Буржуазних націоналістів» виганяли зі Всеукраїнської академії наук, закривали її секції і вводили цензуру. Причетним до таємної організації зробили й М. Грушевського. Представники історичної науки, мовознавства, філософії зазнавали гонінь, їх почали фізично винищувати. Уся освіта спрямовувалася на виправдання тогочасного режиму і насаджування російської культури.

Для знищення опозиції у ВКП(б) із середини 1933 до листопада 1936 р. відбувалися тривалі кампанії генеральної чистки.

Водночас в УСРР розгорнулася й інша, більш глибока кампанія масових репресій проти можливих противників режиму. Жертвами органів державної безпеки в цей період стали практично всі відомі владі учасники Української революції 1917—1921 рр., які перебували в СРСР. У концтаборах опинилася більшість представників нової української культури, здебільшого робітничо-селянського походження. У травні 1933 р. після кампанії цькування наклав на себе руки Микола Хвильовий, а в липні — М. Скрипник.

Убивство відомого діяча ВКП(б) С. Кірова 1 грудня 1934 р. стало приводом для розгортання нової кампанії терору, спрямованого на зміцнення влади. За декілька годин після цієї трагічної події було схвалено закон про запровадження «спрощеного порядку» під час розгляду справ про терористичні акти й

терористичні організації. Відтоді слідство мали вести прискореним порядком і закінчувати протягом десяти днів; звинувачення оголошували підсудному за добу до розгляду в суді; справу слухали без участі прокурора й захисту; прохання про помилування заборонялося. Вироки про розстріл виконували негайно після їх оголошення.

Перший «кіровський» процес розпочався в Києві. Його учасниками стали колишні діячі українського визвольного руху. Працівники органів державної безпеки сфабрикували справу вигаданого «Об'єднання українських націоналістів», до якого зарахували галицьку інтелігенцію. 13—15 грудня 1934 р. виїзна колегія Верховного суду СРСР у Києві розглянула справи 37 осіб, яких обвинувачували за цією справою.

У другій половині 1930-х рр. репресії посилилися. Їхнім «виправданням» стали теорія Й. Сталіна про загострення класової боротьби в період побудови соціалізму. 7 квітня 1935 р. було прийнято постанову, яка передбачала кримінальне покарання, аж до смертної кари, осіб із 12 років. Це давало додаткові важелі впливу слідчих на підсудних.

Після пленуму ЦК ВКП(б) у лютому-березні 1937 р. репресії стали масовими. Для того щоб полегшити працівникам органів державної безпеки виявлення «ворогів», їм дозволили застосовувати фізичні методи впливу під час допитів. Унаслідок цього кількість викритих «контрреволюційних організацій» та їхніх учасників стрімко зростала. Серед найбільших були «Український національний центр», «Українська військова організація», «Польська організація військова», «Білогвардійський центр у Києві». Усього в 1930—1941 рр. в Україні було викрито понад 100 «центрів», «блоків» та «організацій». Репресій у період «великого терору» зазнало також компартійно-радянське керівництво республіки. Майже повністю було знищено вище керівництво КП(б)У. Із 62 членів ЦК КП(б)У було репресовано 56 осіб. З 11 членів Політбюро ЦК КП(б)У знищили десять, а з дев'яти членів Оргбюро — усіх, із першим секретарем ЦК С. Косіором включно. Унаслідок цього склад керівних органів республіки повністю змінився. Новим першим секретарем ЦК КП(б)У з 1938 р. став М. Хрущов.

Лісовий масив неподалік селища Биківня (нині — північно-східна околиця Києва) є найбільшим в Україні місцем масових поховань жертв комуністичних політичних репресій. За різними даними, свій останній спочинок тут знайшли від 15 до понад 100 тис. осіб, закатованих у 1937—1941 рр. під час допитів або ж розстріляних у позасудовому порядку органами НКВС

Сталінський терор був спрямований також і на військових. Стратили Й. Якіра — командувача Київського військового округу; фізично винищили весь штаб цього округу. Крім того, загинули або потрапили до концтаборів сотні інших військових командирів і спеціалістів, що підірвало боєздатність Червоної армії. Усього з 1929 до 21 червня 1941 р. жертвами масових репресій стало 739,9 тис. громадян України. Загальну кількість репресованих так остаточно і не було з'ясовано. Імовірно, вона складає кілька мільйонів.

5. Сталінська Конституція.

У лютому 1935 р. VII з'їзд рад прийняв рішення про підготовку нової Конституції СРСР. Зокрема, передбачалося демократизувати виборчу систему, замінивши багатоступеневі, відкриті, нерівні вибори на прямі, рівні, із таємним голосуванням. У грудні 1936 р. VIII надзвичайний з'їзд рад СРСР затвердив нову Конституцію СРСР, де було задекларовано побудову в країні соціалістичного суспільства. Запроваджувалися прямі вибори за таємного голосування до всіх органів влади. Селянам надавалися рівні з робітництвом права обирати й бути обраними. Ліквідації підлягали так звані «позбавленці» — особи, що втратили виборчі права за належність до «експлуататорських класів». Замість з'їздів рад різного рівня запроваджувалися сесійні засідання місцевих, республіканських і союзної рад, що давало змогу більш оперативно приймати рішення. У новій Конституції 1936 р. закріплювалася панівна роль Комуністичної партії, яку було визначено як керівний центр усіх громадських і державних організацій.

За зразком союзної XIV з'їзд рад УСРР затвердив у січні 1937 р. нову Конституцію республіки, яка офіційно почала називатися Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР). Найвищим органом влади в республіці ставала Верховна Рада УРСР, а в період між її сесіями — Президія. Найвищим виконавчо-розпорядчим органом була РНК.

12 грудня 1937 р. відбулися вибори до Верховної Ради СРСР. В Україні під час них проголосувало 97 % зареєстрованих виборців. У виборчих бюлетенях був лише один список кандидатів від «блоку комуністів і безпартійних» та рекомендація «залишіть прізвище одного кандидата, за якого ви голосуєте, решту викресліть».

Нові конституції проголошували також свободу зборів, друку, совісті, недоторканність особи, житла й листування, право звинуваченого на захист, відкритість судового процесу. Однак в умовах «великого терору» ці права й свободи перетворювалися на глузування радянської влади з громадян країни.

Висновки. У 1929—1938 рр. у соціальному складі населення радянської України відбулися значні зміни, спричинені перш за все розгортанням індустріалізації та колективізації.

- Панівною верствою радянського суспільства в цей період поступово стала партійно-бюрократична номенклатура.
- Життєвий рівень населення республіки під впливом форсованої індустріалізації та суцільної насильницької колективізації знижувався.
- Репресивно-каральні органи НКВС стали основним знаряддям боротьби за владу. Масові репресії поширилися на всі верстви населення.
- Сталінська конституція через систему рад закріплювала диктатуру партії більшовиків, натомість створюючи ілюзію народовладдя.

Запитання та завдання

1. Кількість якої групи населення УСРР у 1929—1938 рр. зростала найшвидше?
2. Яка верства населення УСРР була позбавлена владою внутрішніх паспортів?
3. Що таке номенклатура?
4. Коли в УСРР для торгівлі хлібом запровадили карткову систему?
5. Якою була кількість репресованих у 1933—1938 рр. в Україні?
6. Які зміни відбулися в соціальній структурі радянської України в 1929—1938 рр.?

7. Як відбувалося формування партійно-бюрократичної номенклатури?
8. Порівняйте життєвий рівень населення України в період непу та в 1929—1938 рр.
9. Охарактеризуйте масові репресії в Україні.
10. У чому полягали суперечності між радянською дійсністю й сталінською Конституцією 1936 р.?
11. Складіть розгорнутий план на тему «Суспільно-політичне життя України в 1929—1938 рр.».
12. Складіть таблицю «Характерні риси суспільно-політичного життя УСРР (УРСР) у 1929—1938 рр.».
13. Підготуйте повідомлення про жертв масових репресій в тогочасній радянській Україні.
14. Чому сформувався культ особи Й. Сталіна? Дайте обґрунтовану відповідь.